

UOT: 633.5

PAMBIĞIN YARADICI SELEKSİYA AXTARIŞLARININ MƏHSULDAR NƏTİCƏLƏRİ

N.N.KAZIMOV, Ə.Ə.TAĞIYEV

AKTN Bitki Mühafizə və Texniki Bitkilər ET İnstitutu

Məqalədə mütərəqqi genetik üsullardan və müxtəlif hibridləşdirmə metodlarından istifadə etməklə yaradıcı seleksiya tədqiqatları üçün yaradılmış zəngin başlanğıc material son beş ildə daha geniş istiqamətli işlənilərək kompleks təsərrüfat qiymətli əlamətlərinə görə bir neçə perspektivli yeni sortlar yaradılmış, ayrı-ayrı kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə görə seleksiya prosesinin müxtəlif mərhələləri üzrə çox saylı-ümidverici formalar seçilmişdir.

Açar sözlər: hibridləşdirmə, poliploidiya, heksaploid, bekkross, haçalanma, perspektivli, istiqamətli seçmə.

Suveren respublikamız dünya bazasında yeraltı sərvəti-nefti, qazı ilə tanındığı kimi özünə dünyanın pambıqçılıq ölkələrindən biri kimi də ünvan yazdırdığı unudulmamalıdır.

Xalq təsərrüfatının, sənayenin çox sahələri üçün qiymətli xammal olmasına, dünya bazarında əvəz olunmaz universal strateji məhsul kimi qiymətləndirilməsinə baxmayaraq pambıq bitgisinin bioloji təbiətinə görə onun əkin sahəsinin hər yerdə istənilən qədər artırılmasının mümkünsüzlüyü ilə əlaqədar yalnız vahid sahədən məhsuldarlığın artırılması yolu ilə bu məhsula olan tələbatı ödəmək olar. Bu baxımdan dünyanın pambıqçılıq diyarlarından biri olmaqla pambıq ölkəmizin yerüstü sərvətlərindən biri kimi də qiymətləndirilməlidir.

Pambıq əkinlərində məhsuldarlığın artırılması, bu bitginin bioloji təbiətinə uyğun yüksək aqrotekniki becərmə kompleksinin tətbiqi və istehsalatın yüksək məhsuldarlıq parametrlili, əlverişsiz xarici şərait amillərinə, xəstəlik və zərərvericilərə davamlı aborigen sortlarla təmin olunması yolu ilə mümkündür. Bu istiqamətdə son illərdə aparılan tədqiqatlarda uğurlu nəticələr alınmışdır.

Yaranmasının 90 illik ərafəsini yaşayan qocaman elm ocağı Elmi-Tədqiqat Pambıqçılıq İnstitutunun genetik və seleksiyaçıları çox geniş əhatəli elmi axtarışlar apararaq biomorfoloji və təsərrüfat qiymətli əlamət və xüsusiyyətlərinə görə kifayət qədər ümidverici zəngin başlanğıc formalar yaratmağa nail olmuşlar. Əldə olunmuş başlanğıc material hazırda seleksiya prosesinin bütün mərhələlərində istiqamətli işlənilir.

Yaradıcı seleksiya tədqiqatlarından məhsuldar nəticələr almaq, yüksək məhsuldarlıq potensialından əlavə ayrı-ayrı arzu olunan əlamət və xüsusiyyətlərə görə öz valideyn formalarından əsaslı fərqlənən başlanğıc formalar yaratmaq istiqamətində müxtəlif üsullardan-genetik və coğrafi cəhətcə uzaq, bekkross, yaxşılaşdırıcı, pilləli və mürəkkəb hibridləşmədən geniş istifadə edilmişdir. Arzu olunan əlamət və xüsusiyyətlərə görə müxtəlif parametrlili formaların alın-

masında institutun Genetika və genefond laboratoriyasında uzaq növarası hibridləşdirilmədən alınan heksaploid formalar, eksperimental mütagenez və poliploidiya vasitəsilə yaradılmış başlanğıc material hibridləşməyə cəlb edilmişdir. Vertisiloz vilt xəstəliyinə, quraqlığa davamlı, qırılma qüvvəsi yüksək olan zərif lifli seçilən başlanğıc formalar əsasən genetik metodlarla yaradılan və hibridləşdirmədə istifadə olunan başlanğıc formalardan istifadə etməklə əldə olunmuşdur. Belə əlverişli xüsusiyyətləri olan başlanğıc formalar seleksiya prosesinin müvafiq mərhələlərində istiqamətli işlənməklə həmin əlamətlərdə dördüncü, beşinci nəsilərdən etibarən sabitləşmə müşahidə edildikdən sonra bu qiymətli başlanğıc formalarda tələbatı cavab verməyən hər hansı bir və yaxud bir neçə təsərrüfat qiymətli əlamətin yaxşılaşdırılması məqsədilə bu göstəriciyə görə seçilmiş valideyn cütü ilə bir dəfə, bəzən də ikinci dəfə bekkross hibridləşdirmə aparılmış, nəticədə yaradıcı seleksiya axtarışları üçün kompleks təsərrüfat qiymətli göstəriciləri və arzu olunan xüsusiyyətlərlə çox zəngin formalar əldə edilmişdir. Bu istiqamətdə mütərəqqi və səmərəli seleksiya metodları kimi tədqiqatlar daha geniş həcmdə davam etdirilir. Pambıq bitkisinin əsas məhsulu olan lifin çıxım faizinin müəyyən qədər yüksəldilməsi üçün bu istiqamətdə seçilmiş valideyn cütləri arasında aparılan bekkross hibridləşmə səmərəli alınmışdır. Belə ki, son illərdə bu metodla yaradılan yeni sortların və nümunələrin lif çıxımı faizi indi respublikada əkilən rayonlaşmış yerli sortların bu göstəricisindən 1,5-2,0% yüksəkdir. Son beş ildə yaradılan yeni pambıq sortlarının məhsuldarlıq potensialları da hazırda respublikamızda əkilən rayonlaşmış və məhsuldarlıq göstəriciləri hektardan 50-55 sentnətdən az olmayan AzNIXI-195, Gəncə-2, Gəncə-8, Gəncə-80, Gəncə-78, Gəncə-110 və Gəncə-103 sortlarına nisbətən 10-15% yüksəkdir. Bu illərdə Seleksiya Nailiyyətlərinin Sınağı və Mühafizəsi üzrə Dövlət Komissiyasına təqdim edilən Gəncə-132, Gəncə-170, Gəncə-181, Gəncə-182, Gəncə-158, Gəncə-180, Gəncə-183

və Gəncə-193 yeni pambıq sortları məhsuldarlıq göstəricilərilə yanaşı digər kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə görə də hazırda istehsalatda daha çox əkilən AzNIXI-195, Gəncə-8, Gəncə-80 və Gəncə-78 sortlarından yüksək olmuşlar.

2013-2015-ci illərin nəticəsinə görə hazırda ölkəmizin əsas pambıqçılıq bölgələrindən biri olan MİL düzü şəraitində və institutun özündə sınaqda olan Gəncə-185, Gəncə-195, Gəncə-200 və Gəncə-202 yeni pambıq sortlarının Dövlət Sort Sınaq Komissiyasına təqdim olunması gözlənilir.

ƏDƏBİYYAT

1.Н.В.Цицин, Отдаленная гибридизация растений. Сборник избранных статей и докладов. Издательство «Наука», Москва-1978, 70 стр.2.Р.Я.Мередов, Результаты использования метода возвратного скрещивание в селекции хлопчатника. Автореферат, Ашхабад-2014 г. 3. Т.Q.Mahmudov, R.T.Qurbanova, Pambıq steril hibridlərindən poliploid formaların alınma metodikası, Gəncə-2015, 183 səh.

Плодотворные результаты творческих селекционных исследований хлопчатника

Н.Н.Казимов, А.А.Тагиев

В статье приводятся результаты творческих селекционных исследований, по созданию многообещающих новых сортов и богатых исходных материалов путем применения различных методов гибридизации и прогрессивных генетических приемов, которые изучались широко и многосторонний направлении во всех этапах селекционного процесса.

Ключевые слова: гибридизация, полиплоидия, гексаплоид, беккросс, расщепление, перспективный, направлений, отбор.

Productive results of creative selection researches of cotton

N.N.Kazimov, A.A.Tagiyev

Rich initial material created for creative selection researches by using progressive genetic ways and different hybridization methods is worked out more widely during last five years are created some new perspective varieties? Numerous varieties are chosen over the different stages of selection process on different quality and quantity characters.

Key words: hybridization, polyploidy, hexaploid, beccross, divarication, perspective, direct selection